

BALTŲ KULTŪRA

B-1 25/40

Arvydas Každailis. *Tautos vaikystė*, 1986, ofortas, 21 × 12

Senoji prūsų šventvietė pagal Luco Davido aprašymą „Prūsijos kronikoje“

ELVYRA USAČIOVAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Elvyra.Usaciovaite@lkti.lt

Kryžiaus riteriai, atklydę
Nuo pakrančių tolimų,
Siautėjo pulkais pasklidę
Tarp liepsnojančių namų,
O pamaldžios taikios tautos
Degino šventas aukas,
Ir jokie klyksmai nei raudos
Jų nemokė neapkęst¹.

Prūsai – Vakarų baltai, gyvenę teritorijoje tarp Vyslos ir Nemuno, kaip etninis vienetas išnaikinti XIII a. atsikrausčiusio Vokiečių ordino. Vėliau apie juos rašė įvairūs autoriai. Čia pateikiame kelias vertimų ištraukas iš XVI a. vokiečių kalba parašyto Luco Davido (Luko Davido) istorinio veikalo *Preussische Chronik* (liet. „Prūsijos kronika“) apie senąją prūsų religinį centrą – Rikojotą / Romovę ir prūsų kovų su mazovais fragmentą, rodantį, kad dėl karo žygio sėkmės būdavo atsiklausiama Romovės dievų ir tikėjimą, jog pergalę kovoje duoda tik dievai, kuriuos prūsų nugalėtiems kaimynams taip pat privalu buvo garbinti.

Mūsų gilinimąsi į šią kroniką nulėmė tai, kad Lucas Davidas joje daug dėmesio skyrė senovės prūsams – visą minimos kronikos pirmąjį tomą, kurio apimtis –

178 puslapių². Be to, mums svarbu buvo ir tai, kad istoriografijoje Lucas Davidas yra laikomas rimtu autoriumi – mokslinio istorijos rašymo atstovu Prūsijoje XVI a., kadangi kritiškai pradėjo vertinti istorinius rašytinius šaltinius. Jo rašytos kronikos leidėjas Ernstas Abrahamas Hennigas (1771–1815) Lucą Davidą vadina prūsų istorijos patriarchu, pateikia įvadę jo gyvenimo aprašymą.

Lucas Davidas gimė 1503 m. Alenštaine (vok. *Allenstein*, lenk. *Olsztyn*), Varmės žemėje. Leipcigo universitete studijavo teisę. Po universiteto baigimo, kiek pagyvenęs Leipcige, sugrįžo į Prūsiją ir 1541–1549 m. dirbo Kulmo vyskupo Tiedemanno Gize's kancleriu. Kaip pats rašo, besidarbuodamas pas vyskupą, jis daug sužinojo apie tėvynės praeitį, kadangi skaitė vyskupijos kanceliarijoje buvusius senus laiškus ir

1 Rėza, L. *Prutena*. Sud. Liucija Citavičiūtė, vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, p. 55.

2 *Preussische Chronik von M. Lucas David*, Bd. 1, hrsg. von D. Ernst Hennig. Königsberg, bei Georg Karl Haberland, 1812.

kitus dokumentus, taip pat klausėsi bei užsirašė įvairius vyskupo pasakojimus, kurių šis daug žinojo. Vyskupas juo pasitikėjo, siūsdavo tvarkyti reikalų į šalies ir kaimyninius miestus. Būdamas Tiedemann Gize's pasiuntiniu Lucas Davidas vykdavo į Königsbergą (liet. Karaliaučius) pas kunigaikštį Albrechtą Brandenburgietį. Gera su juo susipažino. Tad T. Gizei persikėlus kitur (į Varmės žemę, priklausiusią Lenkijai), Lucas Davidas nuo 1550 m. įsidarbino Prūsijos kunigaikščio Albrechto dvaro teismo taryboje. Stropiai vykdė savo pareigas, ką rodo išlikę jo ranka rašyti teisiniai tarybos posėdžių protokolai ir nutarimai, kuriuos mini *Kronikos* leidėjas. Greta šio darbo L. Davidas tęsė domėjimąsi Prūsijos istorija, turėdamas tikslą parašyti kroniką. Užimama tarnyba jam leido laisvai naudotis kunigaikščio Albrechto asmeniniu archyvu. Iš jo ir iš krašto archyvo su padėjėjais nukopijavo ranka 2000 dokumentų. Be to, kunigaikštis, o vėliau jo sūnus Albrechtas Friedrichas rašė rekomendacijas Torunės, Gdanskio, Elbingo magistratams ir privatiems asmenims, kad Lucas Davidas galėtų patekti į tenykščius rankraštytus. Medžiagos rinkimas užtruko ilgai – drauge su kronikos rašymu užėmė daugiau kaip 40 metų. Prie Prūsijos istorijos darbavosi iki pat mirties – 1583 m. Tačiau *Kronika* liko nebaigta. Įvykių dėstymas siekia 1410 m. Žalgirio mūšio aprašymą. Nespėta įtraukti daug surinktos medžiagos iš vėlesnių laikų ir iš jo gyvenamojo meto.

Jau iš medžiagos rinkimo matyti, kad Luco Davido *Kronikos* rėmėjas ir užsakytojas buvo Prūsijos valdžia (kunigaikštis Albrechtas), Hennigas nurodo – ir krašto luomus, kurie raginę greičiau parašyti

kroniką, galinčią nušviesti Prūsijos istoriją teisingiau – apie jos valdovus ir žemių priklausomybę, – negu tai padaryta Lenkijos kronikose. Turėjo sukritikuoti tuo metu populiarią 1529 m. parašytą dominikono Simono Grunau (XV a. II pusė– apie 1530–1531) kroniką³. Nors Grunau buvo Prūsijos istorikas, jo kronika visgi laikyta prolenkiška, kadangi dėl skirtingos autoriaus konfesinės priklausomybės kritikavo vėliau liuteronišku tapusį ordiną, taip pat nepritarė jo čionykščių gyventojų engimui, kaltino Vokiečių ordiną sunaikinusį senas vertingas knygas apie prūsus. Tuo tarpu Lucas Davidas gynė Vokiečių ordiną, net įrodinėjo, kad užimti Žemaitiją ordinas siekęs teisėtai⁴.

Vis dėlto pirmajame *Kronikos* tome atsispindi vienintelis Vokiečių ordino politikos tikslas – tai prūsų naikinimas ir jų teritorijos užėmimas. Juolab kad Lucas Davidas pateisina Kryžiuočių ordino prūsų žemių nukariavimą, kai kurių iš jų pavertimą dykromis, pažymėdamas priežastį: prūsai nebuvo ištikimi ordinui, kovoje išvien su lietuviais arba juos praleisdavę per savo teritoriją, traukiančius į žygį prieš kryžiuočius.

Ilgą laiką Luco Davido kronika liko nepublikuota, tik praslinkus daugiau nei dviem šimtams metų, vokiečių istorikas E. Hennigas ją parengė spaudai, ir ėmė skelbti atskirais tomiais. 1812 m. pasirodė pirmasis tomas, kaip minėta, skirtas prūsams.

3 Simon Grunau's *Preussische Chronik*, Bd. 1, hrsg. von Max Perlach. Im Auftrage des Vereins für die Geschichte des Provinz Preussen. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot. 1876.

4 Jurginis, J. *Legendos apie lietuvių kilmę*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 80.

Siekdamas papasakoti apie tai, Lucas Davidas tekste pažymi, kad ieškojo, ką apie prūsus rašė prieš jį kiti „istorijos rašytojai“ (orig. *Geschichtschreiber*), bet ne visus iš jų nurodė. Vokiečių istorikai nesunkiai įžvelgė, kad jis naudojosi: Petro Dusburgiečio (1326 m.) ir šio sekėjo Mikalojaus Jerošiniečio (1335 m.) kronikomis. Taip pat – vadinama „Sūduvių knygele“ (apie 1520–1530 m.) ir Simono Grunau „Prūsijos kronika“ (1529). Galime pridurti, kad prūsų ryšiams su lenkais aprašyti L. Davidas žinias ėmė iš Martyno Kromerio veikalo „Apie lenkų kilmę ir istoriją“ (1555 m.) ir Motiejaus Miechoviečio „Traktato apie dvi Sarmatijas: Azijos ir Europos“ (1517 m.). Kad šiuos lenkų veikalus skaitė, pažymi tekste pats Lucas Davidas. Ypač pabrėžia dar vieną panaudotą šaltinį, kurį cituoja, tai – pirmojo prūsų vyskupo Kristijono knygą apie prūsus, kuri iki šiol nerasta.

Todėl istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad Kristijono kronika esanti dominikono Simono Grunau fikcija – šis istorinis šaltinis neegzistavęs, o Simonas Grunau sekęs ankstesniu vokiečių autoriumi Erazmu Stella (? –1521), kuris, kaip būdinga Renesanso epochos istorikams, rašė laisvai, šaltinių tikslumo nesilaikė. Dar kiti yra tos nuomonės, kad būta pirminio rašytinio šaltinio iš Dominikonų ordino senos istorinės tradicijos, kuria sekė Simonas Grunau, o jį citavo Lucas Davidas. Tačiau Lucas Davidas savo tekste nurodo tiksliai, kur jis rėmėsi Simonu Grunau, o kur – Kristijonu. Pastarąjį dažnai vadina lotyniškai *Dominus Christianus* arba tik vienu žodžiu *Dominus*. Pavyzdžiui, priėjęs 573 mūsų eros metus, prieš pradėdamas rašyti apie atskirų prūsų žemių paskirstymą prūsų valdovo

Videvučio dvylikai sūnų, jis pastebi, jog iki čia daugiausiai žinias ėmęs iš Kristijono⁵. Tai reiškia, kad visas Rikojoto šventvietės aprašymas, apie jos įkūrimą, rezidavusį čia vyriausiąjį žynį ir kitus žynius, vykusius tautos susirinkimus ir įvairių klausimų sprendimą, tarp jų – karo veiksmų su mazovais aprašymą, yra paimta iš Kristijono knygos. Palyginę tai su Simono Grunau kronikos panašiais pasakojimais, pastebime skirtumus, pasireiškiančius išsamesniu Luco Davido pasakojimu su detalėmis (jos nurodytos komentaruose). Pasak Luco Davido, aprašymą apie Brutenio ir Videvučio susideginimą jis irgi perėmė iš Kristijono veikalo, kaip ir knygos pabaigoje duomenis apie prūsų prietarus⁶.

Nežiūrint to, kad istoriografijoje dėl Kristijono kronikos egzistuoja skepticizmas, kai kurie tyrinėtojai laikėsi nuomonės, kad pirmojo prūsų vyskupo veikalo praeityje būta. Tai žymūs rašytinių šaltinių žinovai – Luco Davido kronikos rengėjas spaudai Ernstas Abrahamas Hennigas⁷, Johannesas Voigtas, Ignas Danilevičius, Jonas Yčas⁸ ir kiti. Pavyzdžiui, XIX a. vokiečių istorikas Johannes Voigtas (1786–1863) nurodo turįs vyskupo Kristijono kronikos fragmentą, kurį radęs archyve tarp Luko

5 *Preussische Chronik von M. Lucas David*, s. 53–54.

6 Ten pat, p. 38–39, 76, 146.

7 Ten pat, p. 38, išnašoje.

8 Voigt, J. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1. Die Zeit des Heidentums. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger, 1827; Daniłowicz, I. *Wiadomość o właściwych litewskich latopisach. Maciej Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i w wszystkiej Rusi*, t. 1. Warszawa, 1846, s. 31–63; Yčas, Jonas. *Simono Grunau, XVI amžiaus kronisto, reikalai*. Kaunas, 1922, p. 54.

Davido dokumentų ir kurį publikavo savo parašytoje „Prūsijos istorijoje“⁹. Mitologas Norbertas Vėlius, komentuodamas S. Grunau teiginį, kad rėmėsi Kristijono kronika, pastebi, jeigu taip būtų, tos žinios apie prūsų religiją, turėtų didžiausią reikšmę, kadangi buvo užrašytos, kai senoji religija dar gyvavo ir užrašytos žmogaus, gyvenusio tarp prūsų, pažinėjusio jų papročius. Norberto Vėliaus pastebėjimu, Grunau aprašo daug mitologiškai prasmingų detalių, kurias vargu, ar galėjęs sufantazuoti, mat tie duomenys sudaro archajinę prūsų religijos sistemą, artimą kitų indoeuropiečių religijos sistemoms¹⁰.

Dar vieną samprotavimą Kristijono knygos klausimu pateikė Gintaras Beresnevičius. Buvodamas Bonos universitete Vokietijoje, konsultavosi su Prūsijos istorinių rašytinių šaltinių specialistu prof. Udo Arnoldu. Remdamasis juo, G. Beresnevičius teigia, kad ir Lucas Davidas, ir Simonas Grunau apie senąją prūsų kultą galėjo sužinoti iš savo meto prūsų žodinės tradicijos, kurią užfiksavo. O prieš juos dar anksčiau apie žmonių persakytą religiją galėjęs išgirsti ir Kristijonas. Tad šiame kontekste, turint omenyje prūsų iš kartos į kartą perduotas legendas, vyskupo Kristijono veikalas tampa nebe toks aktualus¹¹.

Tad aprašymas – apie Romovės religinį centrą, jo didžiulę reikšmę, net inspiruoti prūsų kovas su mazovų kraštu, yra neabe-

jotinai archajiškas, ar jis būtų paimtas iš gyventojų pasakojimų, ar iš seno rašytinio šaltinio. Šis senumo faktorius ir lėmė mūsų pasirinkimą – pirmiausiai versti ir publikuoti būtent šiuos epizodus.

Iš tikrųjų Lukas Davidas savo gyvenamuoju metu rinko medžiagą apie prūsų papročius. Anksčiau minėjome, kad užsirašydavo Kulmo vyskupo Tiedemanno Gize's, pas kurį dirbo, pasakojimus apie praeitį. Be to, kronikoje pažymi, kad pasidomėjęs išgirdo iš pažįstamų prūsų, jau esančių krikščioniais, unikalių duomenų apie senovės prūsų religinius ritualus, slapčia atliekamus dar XVI a. pirmojoje pusėje. Tyrinėtojai pažymi, kad Luco Davido „Prūsijos kronika“ yra reikšmingas istorinis šaltinis prūsų senajai religijai ir papročiams pažinti¹².

Pravartu pastebėti kronikos, kaip atskiro žanro, ypatybę. Būtent tai, kad senųjų kronikų paskirtis buvo ne vien papasakoti įvykius, bet ir šviesti skaitytoją, jį mokyti religinių tiesų. Todėl kronika pasakojimą dažnai pradėdavo nuo Adomo ir Ievos, aprašydavo Biblijos tiesas ir tik vėliau prijungdavo šalies istoriją. Pvz., Motiejus Strijkovskis, pirmos publikuotos Lietuvos istorijos autorius, savo *Kroniką* (1582 m.) pradėjo nuo Biblijoje pavaizduotų įvykių, apie tai parašė didelį skyrių knygos pradžioje. Maždaug tuo pačiu metu prie

9 Voigt, J. *Geschichte Preussens*, Bd. 1, s. 621.

10 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 45–46 (toliau – BRMŠ).

11 Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995, p. 79–90.

12 Töppen, M. *Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz*. Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz, 1855, s. 226–242; Arnold, Udo. *Studien zur preussischen Historiographie des 16. Jahrhunderts*. Bonn, 1967, s. 176–178. Lietuvių kalba Luko Davido biografijos faktai ir kai kurios jo kronikos ištraukos su komentarais yra paskelbtos bei išverstos Norberto Vėliaus sudarytame rašytinių šaltinių sąvade: BRMŠ, t. 2, p. 236–302.

„Prūsijos kronikos“ besidarbavęs Lucas Davidas savo veikalo pradžioje krikščionybę aprašė kur kas trumpiau, apsiribojo tik keturiais puslapiais, kuriuose perspėjo skaitytoją, kad pasakodamas apie pagonis prūsus nenori nieko suklaidinti, kadangi Jėzus Kristus yra mūsų Išganytojas, kurio prūsai nepripažino, nes buvo stabmeldžiai. Tačiau ir jie pagaliau tapo krikščioniais per krikštą. Tačiau visame knygos tekste krenta į akis tai, kad autorius, aprašydamas prūsų papročius, kurie buvo iš esmės pagoniški, jaučia pareigą akcentuoti, kad jie neva buvę velnio įtakoje. Šiuolaikiniam skaitytojui šioji interpretacija atrodo keista, bet XVI a. supratimu šitaip buvo rašoma edukacijos sumetimais. Juo labiau kad apie senovės prūsus L. Davidas atsiliepia teigiamai, sako, kad prūsai buvo draugiški, taiką mylintys ir dori žmonės¹³. Jis kontaktavo su savo gyvenamojo meto prūsais, iš jų sužinojo apie aukojimus, praktikuotus dar XVI a. pirmoje pusėje. Tai – ožio aukojimas, atliktas šeimoje dėl asmeninių reikalų, taip pat kelių kaimų valstiečių viešai atnašautas jautis ir kiaulė visuomeniniais tikslais. Aukojimams vadovavo čionykštis žynys, vadinamas vaidila¹⁴. Nurodo, kad XVI a. asmenų, laikytų žyniais būta ir daugiau. Jie neužsiėmė žemdirbyste, kaip kiti prūsai, bet buvę laisvi žmonės – neturtingi elgetos, gyvulių piemenys, verpėjos, kuriuos išlaikė prūsų bendruomenė¹⁵.

Eikime prie Luco Davido kronikos teksto.

* * *

Tada, kai krivis kirvaitis (*Kriue Kirwaito*) (1) pagal juokingą planą išrinko gražų, labai aukštą ir drūtą ąžuolą, kuris viršuje šakomis ir suvešėjusia lapija buvo gerai išsiplėtojęs (2), pagal storį atrodė daugiau kaip šešių sieksnių (*Klaffter*) (3), toje žemės vietoje, kuri po neilgo laiko buvo pavadinta Nadruva, kaip turi būti pasakyta. Visai tautai jis su savo broliu karaliumi Videvučiu paskyrė dieną atvykti į Rikojotą (*Rickaiten*), kuris paskui buvo pavadintas ir Romove (*Romaue*) (4). Nes jų galingi ir malonūs dievai Patrimpas (*Potrimpo*), Perkūnas (*Perkuno*) ir Patulas (*Patollo*) iš ypatingos malonės šią vietą tarp jų sau gyventi buvo pasirinkę (jie taip melavo jiems). Todėl davė įsakymą čia dalyvaujant visai tautai jiems būstą iškilmingai pašventinti ir paskirti puošniai bei pagarbiai, su ypatingomis ceremonijomis.

Kai karalius Videvutis (*Widewuto*) pamatė, kad jo ir krivio reikalavimu paskirtą dieną dievų ir jų buveinės pašventinimui susirinko didžiulė minia žmonių, (5) parodė jis visai tautai tris savo dievukų atvaizdus, kuriuos atvykėliai iš Skandijos salos (6) buvo atsigabenę. Juos krivis kirvaitis dailiai buvo sustatęs netoli didžiojo ąžuolo ir pakėlęs aukštyn, kad visi gerai matytų. Tokiu būdu surikiavo ir išdėstė vieną priešais kitą. Tarp jų vienas buvo jauno linksmo vyro be barzdos pavidalo, kuris kiekvienam atrodė gana draugiškas, karūnuotas rugių varpų vainiku. Šis buvo javų dievas ir vadinosi Patrimpas. Kitas atvaizdas buvo vidutinio amžiaus vyro. Jo veidas buvo piktas ir ugnies raudonumo, su juoda garbanota barzda, liepsnomis vainikuotas. Jie abu pastatyti taip, kad žvelgė viens į kitą. Pagal savo būdą

13 *Preussische Chronik von M. Lucas David*, s. 177.

14 Ten pat, p. 108–114, 119–122. Taip pat žr. *BRMŠ*, t. 2, p. 250–252, 256–257, 259; 282–286, 288–289; 291–292.

15 *Preussische Chronik von M. Lucas David*, S. 37–38.

ar išvaizdą, pirmasis atvaizdas linksmai lyg juoktųsi iš piktojo, antrasis dėl piktumo [atrodė] beveik pasipūtęs. Šis buvo vadinamas Perkūnu. Trečiasis atvaizdas buvo vadinamas Patulu – seno žmogaus, su ilga žila barzda, mirtinai blyškios spalvos, galva karūnuota balta skepeta, panašiai kaip savo galvas apsiriša maurai. Šis atvaizdas buvo taip padarytas arba pastatytas, kad jis į abu minėtus iš apačios į viršų žvelgė.

Liaudis, išvydusi stovint surikiuotus savo dievus, džiaugėsi. Tačiau ypač beveik didžiai stebėjosi senieji čionykščiai gyventojai, neregėję jokio dievuko atvaizdo anksčiau, o garbinę kaip dievus tik saulę ir mėnulį. Kai tai pamatė jų karalius Videvutis, jis tautą ragino dėkoti visagaliams savo dievams, nes jie jiems davė šią šalį ir maloningai norėjo, jog ir senieji gyventojai, ir ateiviai būtų draugiški ir broliški, vienybėje vieni su kitais gyventų. Tai patiktų dievams, o jiems patiems būtų garbė ir nauda. Nes jeigu jie bus vieningi, vienas kitą mylės ir stipriai vienas kito laikysis, ateityje gyvens ne kaip dvi tautos, o kaip viena, jų pagausės ir priešams, susiruošusiems juos pulti, bus pakankamai stiprūs, kad ne tik nugalės, bet ir gausų grobį iš savo priešų paims, taps labai turtingi ir įgys didelį vardą tarp tautų.

Tam padės jų visagaliai dievai dėl ypatingos savo malonės, dėl kurios jie buvo tokie malonūs, kad net savo buveinę tarp jų pasidarė. Ir visiems kitiems, kurie tarp jų bus išrinkti, parodykit jiems didelį drūtą aukštą ažuolą, kuris gražiai išsišakojęs ir išlapojęs taip, kad vasarą nepraleidžia lietaus, o žiemą sniego. Be to, kaip praneša istorijos rašytojai, ažuolas žiemą ir vasarą žaliavo. Be abejonės, dėl velnio veikimo ir klaidinimo, nes toks antgamtinis efektas

arba klaidinimas, kaip rodo patirtis, tuose šaltuose kraštuose negalimas, kad ažuolas ar kitas medis, išskyrus pušis, egles, kukmedžius ir panašius, žaliuotų, išlaikytų lapiją. Ažuole, sakė jis, tarp jų visagaliai dievai sau buveinę buvo pasirinkę. Todėl jie [dievai] norėjo iš jų deramos pagarbos, būtent aukų ir dovanų, kurios rodytų deramą ir reikiamą paklusnumą. Nes jie, dievai, labiau vertina uolų paklusnumą negu aukas, kurias jie nenori gauti netinkamai iš jų, bet per Brutenį, kurį jie kriviu kirvaičiu (*Kriuo Kirwaito*), tai yra vyriausioju viešpačiu, išsirinko. Kurio jų karalius kaip ir visi kiti turi deramai klausyti. Kadangi dievai visą laiką savo valią ir ką tauta turi daryti, praneš šiam kriviui kirvaičiui ir kitam, kurį paskui išrinks vyresnieji vaidilučiai (*Waidelotten*), o po to [dievų valia] bus atskleidžiama karaliui ir paskelbiama tautai.

Taip ir panašiai tautai kalbėjo Videvutis, nes jis ankstesniuose įvykiuose ir vėliau gerai patyrė, kad tauta, ypač čionykščiai arba ulmiganai (7), nors bene vieningai jį priėmė karaliumi, bet labai menkai jo ir jo įsakymų paisė, kadangi buvo nesutramdyta ir nepažabota tauta, neturėjusi jokio draudimo, nei įstatymo, tačiau tarpusavyje gyvenusi taikiai, ir kiekvienas darė tai, kas jam atrodė teisinga ir prie ko nuo jaunumės pripratęs. Toliau jis paskelbė tautai, kad jeigu jie bus pamaldūs ir jo įsakymams paklus, dievai karaliui ir tautai bus malonūs ir duos bei suteiks visko, kaip anksčiau buvo pranešta. Dar pakartojo: o jeigu jie nebus paklusnūs, neatliks tinkamai aukojimų, dievai iš dangaus siųs ir nuleis karaliui ir tautai visas nelaimes, taip pat gąsdins bei kankins piktosiomis dvasiomis, be to, atneš jiems daug karų iš aplinkinių kaimynų ir

atiduos jų smurtui, ir jie juos ne tik žudys, bet ir laikys kaip priklausomus ir nelaisvus žmones, persekios činšo uždėjimu, badu, sunkiu darbu ir panašiais skausmingais sielvartais, kankins bei muš lazdomis. Nuo to jie turi visais būdais uoliai saugotis. Nes dievai bus geri bei malonūs, bet tik tiems, kurie pagal jų valią gyvens, jiems prideramą klusnumą ir pagarbą parodys, nesiduos greitai supykdomi, daug lėčiau imsis bausti ir keršyti. Bet kuo lėčiau jie [dievai] imsis bausmių, juo smarkiau ir sunkiau jie nubaus prasikaltusius.

Po tokio karaliaus perspėjimo tautai, ir kai tauta suprato savo uolų ir privalomą paklusnumą, įsakė krivis kirvaitis tiems, kuriems jis ir anksčiau tą buvo nurodęs, išmatuoti į tris lygias dalis didelį ir drūtą ąžuolą, o kiekvienoje išmatuotoje dalyje iškirsti nelyg langą didelę ir gilią angą. Kai visa tai tie, kuriems buvo nurodyta, tinkamai ir klusniai padarė, paėmė krivis kirvaitis visos tautos akivaizdoje vieną paskui kitą aukštai stovėjusius dievukų atvaizdus ir įstatė kiekvieną į jam parengtą angą su didele pagarba, nusizeminimu ir iškilmingumu (nes melai reikalauja daugiau papuošimų nei tiesa), taip pat padėjo kiekvienam dievui savitą ženklą (*Kleinot*) su tinkama auka, kurią jiems iškart paaukojo.

Patrimpo ženklas buvo didelė gyvatė, kuri buvo dideliame puode vaidilučių maitinama pienu, ir visados uždengta javų pėdu. Perkūniui taip pat priskirtas ženklas – nuolat deganti ugnis, kuri be perstojo dieną ir naktį turėjo būti palaikoma sausomis ąžuolinėmis malkomis. O kai vaidilutis dėl neatidumo pakurstyti pavėluodavo, jis visu rimtumu, be pasigailėjimo būdavo baudžiamas mirtimi. Kadangi savo nea-

tidumu ir nepaklusnumu dievą sunkiai įžeidė ir supykė, dėl to jį reikėjo sunaikinti ir pašalinti.

Trečiajam atvaizdui arba dievukui, būtent Patului, priklausė žmogaus, arklio ir karvės kaukuolės. Kai būdavo dievų šventės, jo garbei puode uždegdavo ir sudegindavo lajų. Kadangi tas pašventinimas ir paskyrimas kiekvienam dievukui jo ženklo su didelėmis iškilėmis, kurias atliko krivis kirvaitis su savo vaidilučiais, užtruko taip ilgai, kad beveik atėjo vakaras, krivis kirvaitis pasakė, kad dėl visagalių dievų pagerbimo tauta gali būti linksma ir laukti kitos dienos, nes dievai liepė tautai pasakyti, kad per krivį kirvaitį pranešią tam tikrus dalykus.

Tą naktį kilo didžiulė labai tamsi audra su baisiais žaibais ir perkūnija. Sunku pasakyti, ar tokią audrą Dievas leido, arba taip stojo dėl krivio kirvaičio stebuklingo meno, ar velniai patys tai padarė, Dievui sutikus, tolesniam vargšų apakintų žmonių suvedžiojimui. Tačiau anksti iš ryto, dangus buvo labai giedras ir skaistus (kaip dažnai tuose kraštuose atsitinka, kad po didelės audros pasirodo labai skaidri ir ryški saulės šviesa). Krivis kirvaitis liepė sukrauti didelę medžių krūvą, dedant juos vieną ant kito. Ant jos užkėlė jį vyriausieji vaidilučiai. Kai jis ten ant tos medžių krūvos sėdėjo, o jo vaidilučiai aplink jį stovėjo, nurodė jis vienam vaidilučiui, turėjusiam šviesų ir stiprų balsą, tautą, kuri jau ten stovėjo ir laukė, sušaukti pas jį ir tyloje išklaudyti, ką visagalieji dievai, kurie per Perkūną šią naktį su juo kalbėjo, ir pranešė savo maloningą valią ir davė jam žinoti, ko jie nori iš tautos, kad paskui tautai praneštų ir jiems atskleistų bei duotų žinią. Kai žmonės da-

bar prisiartino ir nutilo, siekdami klusniai išklausti tokių maloningų dievų valią, ir tam pasiruošę, krivis kirvaitis ėmė maždaug taip kalbėti: „Mieli ir ištikimi mūsų dievų tarnai, jūs visi praeitą beprotišką naktį matėte ir girdėjote, kaip mūsų dievai per Perkūną, taip pat mūsų dievą, baisiai su mumis kalbėjo. Šitaip leido jis man sykiu su kitais vaidilučiais žinoti ir jums paskelbti, taip pat mūsų visagalių bei maloningųjų dievų vardu, įsakė reikalauti, gresiant palankumo ir malonės praradimui, kad jūs jokioje kitoje vietoje jų negarbintumėte aukomis ir jų jiems neaukotumėte kaip tik priešais šį šventą medį, kurį jie sau amžinu būstu tarp jūsų išsirinko. Čia nori jie būti jūsų lankomi ir jūsų atnašomis pagerbiami. Žiūrėk, miela tauta, kad tu nepamirštum ir [tvarkos] nepažeistum, nes jei taip nutiks, jie tave labai sunkiai nubaus. Be to, jie nori pastoviai turėti kirvaitį su daug vaidilučių, kurie jiems tavo turtą privalo aukoti ir įteikti. Kadangi ne tu, bet krivis kirvaitis su savo vaidilučiais turi priešais dievus stovėti ir paėmę iš tavęs atnašas, tavo vardu jiems paaukoti arba perduoti. Jie taip pat nori, kad visada jiems degtų ugnis, viena iš gero vaško, o toje amžinojoje ugnyje privalo ne kas kita, bet geri smilkalai degti. Kita [ugnis] turi būti visai sausa mediena palaikoma. Joje turi būti sudeginta viskas, ką norima paaukoti ir visiškai paskirti dievams. Be to, dievai taip pat nori, kad šventas ažuolas, kuriame jie gyvena, būtų apsuptas audeklais, arba brangiomis užuolaidomis, trijų gerų žingsnių atstu nuo ažuolo. Audeklų, arba užuolaidų, išorėje aplink turi gyventi vaidilučiai, tačiau tarp užuolaidų ir vaidilučių būstų turi būti palikta nemažai erdvės. Vaidilučiais turi būti grokai

senstelėję vyrai, be žmonių. O kadangi jūsų vyresnysis turi būti krivis kirvaitis, kuris turi būti vyresnysis ne tik jums, bet ir jūsų karaliui, visuose dalykuose jis, šalia dievų, yra visų aukščiausias viešpats ir jums, ir jūsų karaliui, dievų valią bei įsakymus turi skelbti, o taip pat ir jūsų skundus bei rūpesčius dievams pristatyti. Taip pat jie turi ir privalo visais būdais jūsų labui prašyti, visada prieš jus aukojimais užsiimti, kad jie [dievai] jums panorėtų būti maloningi. Be to, jų valia ir įsakymas, kad jūs šį kraštą, kurį mums visagaliai dievai atidavė ir dovanojo, Brutenių kraštu (*Brudterland*) turėtumėte ir panorėtumėte pavadinti pagal savo pirmojo krivio kirvaičio, tai yra pagal mano, Brutenio (*Bruteno*), vardą.“ Tai žmonės noriai ir mielai padarė, paskui niekaip kitaip savęs nevadino, kaip bruteniai, o šalies – Brutenių šalimi, manydami, kad tuo dievams malonų dalyką daro. Visa tai pasitarnavo ir taip, kad, ateivius ir senuosius gyventojus lengviau suvienijo ir šiuo atveju vieni prieš kitus neturėjo pranašumo, ypač kad tai dievų tarnybai ir jų malonumui buvo daroma.

Galiausiai jis kalbėjo ir apie tai, kad maloningiems dievams patiktų, jog šioji vieta, kurioje stovėjo šventasis ažuolas su visagaliais dievais, kur gyvens krivis kirvaitis ir vyresnieji vaidilučiai, nuo šiol turėtų būti vadinama Rikojotu arba Romove (*Rickaito oder Romaue*), ir ne kitaip, kadangi šioje vietoje dievai nenori, kad būtų padaryta kitaip, kaip jiems patinka ir jų garbei bei tarnavimui reikalinga. Taip pat kriviui kirvaičiui kartu su visais jo vaidilučiais, kaip pašvęstiems dievams žmonėms, pritinka išlaikyti skaistybę nuo moterų. Po to krivis kirvaitis griežtai įspėjo tautą stropiai

tarnauti savo maloningiems dievams, jiems aukoti ir juos garbinti, pamokslavo bei juos mokė, kokio pamaldumo ir aukų iš jų dievai reikalauja. Be to, dievų ypatinga valia, įsakymas ir rimtas nusistatymas yra dėl to, kad jie vienas kitą turėtų mylėti ir būti vieningi. Paskui paaiškino jiems, koks didelis džiaugsmas ir garbė po šio gyvenimo bus jiems visiems, kurie pagal jo paliepiamą ir reikalavimus gyvens ir dievus aukomis garbins, taip pat gerbs krivių kirvaitį su visais jo vaidilučiais, kaip jų tarnus, ir jiems bus paklusnūs, nes jiems dievai savo valią atskleidžia ir per juos vėl duos žinią.

Aukos, kurių reikalavo trys dievai, buvo šie toliau užrašyti daiktai. Patulas buvo prūsų vyriausiasis dievas, laikytas mirties dievu ir turėjo galią žudyti. Jam reikėjo aukoti brangius daiktus, tačiau niekur neradau, kas per brangūs daiktai arba prekės tai turėjo būti. Tai buvo labai baisus dievukas, kuris žmonių namuose, bet ypač kilmingųjų dvaruose, naktį daug ir didelių neramumų keldavo, o tai darydavo piktoji dvasia, tiems, kas krivio kirvačio įsakymų klusniai nevykdydavo. Todėl atsitiko, kad keletas [žmonių] taip naktį buvo smarkiai išgąsdinti, kad dėl to net pasuko iš gyvenimo į mirtį. Jei kas jam ar jo atvaizdui, stovėjusiam Rikojoto ažuole, garbinimą ar aukas buvo pažadėjęs, bet pažadą įvykdyti uždelsė, jis savo skolininkui sukeldavo tiek daug baimės ir širdgėlos, dėl to šis dar gausiau sumokėti turėdavo. Taip pat, jei kam numirus, aukų arba atnašų dievams ar prideramo garbinimo vaidilučiui pašykstėdavo, tuomet jis [dievas] tame dvare naktį sukeldavo baisų bildesį. O jei tie, kurie buvo viduje, po to nieko nenorėdavo daryti, jis ateidavo antrą kartą daug baisiau negu

pirmąjį. O kai trečią kartą ateidavo, tada jo neįmanoma būdavo kitaip nuraminti, kaip tik žmogaus krauju. Prasikaltęs turėjo atvykti į Rikojotą ir tenai duoti atnašą vaidilučiui, o šis jam įkirsdavo rankoje žaizdą. Kai iš jos kraujas imdavo tekėti, tada ažuole pasigirsdavo murmėjimas. Tai būdavo ženklas, jog pyktis buvo sukeltas ir nuramintas, o šmėkla tuomet irgi nebebildės.

Patrimpas buvo kitas prūsų dievukas, laikytas dievu, iš kurio kyla visa laimė ginčijantis, valdant, tvarkant namų ūkį, dirbant laukuose ir kitur. Kai šitam dievukui turėdavo būti atliekamas garbinimas su aukomis, vaidilutis turėjo pasiruošti: tris dienas pasninkauti ir, be to, ant plikos žemės miegoti, ir į vašku palaikomą amžinąją ugnį smilkalus mėtyti, kad jie rūktų. Taip pat tas velnias norėjo, kad jo garbei gyvus vaikus aukotų, taigi žudytų. Nes abu tie dievukai, Patulas ir Patrimpas, turėjo ypatingą malonumą iš žmogaus kraujo. Todėl vargšai apakinti bei suklaidinti žmogeliai dažnai tokią auką jiems priešais ažuolą visai noriai leisdavo atlikti.

Perkūnas buvo trečias dievukas ažuole. Jo šaukdavosi dėl gero oro, ir prašydavo, kad jis reikiamu metu panorėtų duoti lietų arba gražų orą, ir kad nei jiems, nei javams, nei kitiems augalams perkūnija, žaibai, kruša ir kiti audringi vėjai su lietumi nepridarytų nuostolių. Pakilus vėtrai, visi, kurie tai matydavo, puldavo ant kelių ir šaukdavo: *Deuus Perkuno Absolonus* (8). Nes jie laikė tikru dalyku, kad tokioje audroje jų dievai su kriviu kirvačiu ir kitais vaidilučiais kalba, o krivis kirvaitis irgi vargšei liaudžiai pateikdavo kaip tikrą tiesą, jog dievai su jais kalbėjosi. Iš to sekė, kad krivis kirvaitis ir vaidilučiai po audros vis kažką nauja paskelbdavo.

Tai, kaip sakyta, buvo trys aukščiausieji dievai, kurie ąžuole gyveno, [jų] ženklai ir aukojimai.

Tačiau tam, kad tauta neliktų be paguodos ir pamokymų, norėjo dievai taip pat maloningai kai kuriuos vaidilučius ir vaidilutes jiems paskirstyti po visą kraštą, mažesniuose reikaluose dievų valiai aiškinti ir paliepti. Tačiau esant dideliui reikalui patarimo pridera tik pas krivį kirvaitį ieškoti ir gauti.

Tačiau kai pagaliau krivis kirvaitis baigė kalbėti, tęsė krivio kirvaičio brolis, būtent karalius Videvutis. Kriviui kirvaičiui jis pareiškė savo pareigą ir paklusnumą, nurodė tautai uoliai bei noriai dievams ir jų tarnams tinkamą pagarbą, aukas ir paklusnumą teikti. Kadangi nuoširdžius savo tarnus dievai nori apdovanoti šiame ir kitame gyvenime daugybe gėrybių, didesniu džiaugsmu bei palaima, todėl patarimo privalėtų dabar ieškoti ir laukti ne pas jį, bet pas dievus ir jų tarnus, kaip ir jis pats visada norės ir privalės daryti. Dėl to jį [krivį kirvaitį] drauge su jo vaidilučiais dievai padarė „savo burna“, kad tai, ką jie savo vietoje paklaus ir koks dievų atsakymas bus atskleistas, tokį patarimo prašančiajam ar pagalbos ieškančiajam jie [vaidilučiai] privalės pateikti kaip atsakymą. Kai jie dievus gerai ir uoliai garbins, jų bijos ir pagal jų įsakymus gyvens, tada jiems [žmonėms] gerai seksis šiame ir kitame gyvenime, turės gražias žmonas, vaikų, midaus, gėrimų ir be jokių rūpesčių laimingai gyvens.

Visa tai darė ir kalbėjo karalius, kadangi žinojo, jog senasis piktumas, kilęs tarp ulmiganų (9), arba ankstesnių krašto gyventojų, ir naujų atvykėlių iš Skandijos (kaip buvo anksčiau rašyta), dar galutinai

neišnyko, ir kad liaudis į jo įsakymus ar draudimus nedaug kreipė dėmesio, bet norėjo gyventi laisvai, pagal savo valią, kaip kiekvienam dingojosi. Tad ulmiganai fiziškai buvo stipresni, taip pat jų buvo daugiau už su Bruteniu ir Videvučiu atvykusiuosius iš Skandijos (10). Taigi tie, kurie neprivertiami jėga vis dėlto paklusniais buvo padaryti per gudrybę ir dievų baimės regimybę. Ypač tai, kad ulmiganai per daugelį pratybų ir draugystę, kurią jie iš pradžių buvo užmezgę su naujai atvykusiais, jau buvo beveik gerai išmokę pagal jų paprotį jodinėti, gintis skydais ir fechtuotis, taip pat viso kito, ko reikia kariauti. Be to, kasdien jie tapo vis klastingesni, gudresni bei sukesni, taip kad atvykėliai seniesiems gyventojams beveik pradėjo nusileisti sugebėjimais, kaip tai nutinka, kai protas užkietėja ir yra nukreipiamas piktam. Dėl tos priežasties krivis kirvaitis Brutenis drauge su savo broliu karaliumi Videvučiu nusprendė, jog būtų labai gerai ir naudinga, kad kai kurie vaidilučiai ir vaidilutės būtų šen bei ten laikomi visame krašte. Tie vaidilučiai įprastu laiku surinkdavo netoli gyvenusius žmones į tam tikrą vietą, panašiai kaip krikščionių kunigai daro, ten mokydavo juos visagalių dievų valios, kaip labai maloningi jie buvo tai tautai ir kaip ypač juos pamėgo. Bet koks galėjo būti jų mokymas ir nurodymai, arba, kaip jie elgdavosi tokiuose susirinkimuose, nerandu jokioje knygoje, kad ir kiek bebūčiau ieškojęs ir skaitęs. Tokiu būdu krivis kirvaitis ir karalius ilgainiui tautą švelniai privertė paklusti. Tai yra stipru, kai nuomonė ir baimė dievų valios pavidalu stipriai įspaudžiama žmonėms, o velnias tada irgi nesnaudžia – jis panaudoja savo galingą jėgą prieš saviškius,

kuriuos, pagavęs į savo pinkles, veda prie visokio blogio. Nors dabar prūsai, šlovė Viešpačiui, daugiau kaip tris šimtus metų yra atversti į Kristaus tikėjimą, tačiau šis kenksmingas būrys iki šiol neišnaikintas, nežiūrint to, kad jie yra rimtai baudžiami kaskart, kai apie juos sužinoma. Aš kalbu ne tik apie burtininkus ir raganas, kurių, deja, ir kitose šalyse yra daugybė, o čia dar daugiau, bet apie vaidilučius ir vaidilutes, kurie palaiminimais ir atgailomis padeda ligotiems žmonėms, gyvuliams, ar dėl maisto trūkumo, ar dėl kitos nelaimės, arba tam, kas ne pagal norą einasi. Tada pasitikima šiais vargingais žmonėmis tarsi jie privalėtų ir įstengtų savo palaiminimu ar kitu būdu žmonėms padėti, tačiau sau patiems padėti negali. Nes tai išvis yra neturtingi elgetos, gyvulių piemenys, verpėjos ir panašūs laisvi asmenys, apie kuriuos daugiau papasakosiu, kai prieisime prie ožio aukojimo ir kitų Dievo įžeidimų, kurių išmokę dar iš senų vaidilučių, arba ir iš velnio, dar ir daug naujo būna prigalvota. Bet pagoniški vaidilučiai ir vaidilutės, kurie visada turėjo visapusišką aprūpinimą iš bendruomenės, be to, buvo aprūpinti garbingai ir gausiai, turėjo gyventi atsiskyrę ir skaisčiai: vaidilutis – be žmonos, vaidilutė – be vyro. O jeigu kuris nors iš jų būdavo užklumpamas tą pažeidęs, jam arba jai būdavo atimama gyvybė per ugnį, ir sudeginama toli nuo dievų, kaip minėta anksčiau.

Šiuokart tiek norėjau parodyti apie tris minėtus dievukus, jų tarnus ir stabmeldystę. Kiekvienas te prisimena anksčiau padarytą persėjimą, kad tinkamai apmąstytytų dėkodamas mūsų ištikimam Dievui iš širdies ir su tikru nuolankumu, kad jis dėl nuoširdaus gailestingumo, didžia ma-

lone, gausiai išlieta savo mylimiausiam Sūnuje Jėzuje Kristuje, mūsų Viešpatyje, šiais paskutiniais laikais, kai dangus buvo aptemęs dėl mūsų nuodėmių nuo storų dieviško pykčio debesų, bet paskui dėl puikaus Dievo Žodžio vėlei nušvito. Apie kitus prūsų dievukus, kurie buvo netrukus jų priimti dėl žmogiško pamaldumo, velniui suvedžiojus, o taip pat apie jų tarnus – vaidilučius ir stabmeldystę, bus kalbama savo metu tinkamose vietose.

[...]

Dabar mes norime toliau papasakoti istorijos įvykius, kurie įvyko apie 550 metus po Kristaus gimimo (kaip rašo Kristijonas, pirmasis prūsų vyskupas). Savo knygoje jis sako, kad rašė apie Belialo vaikus, tai yra prūsus (9), kad anksčiau minėtas Dyvonis (*Diuones*) taip pat teigia, jog beveik kasmet ulmiganų aplankyti atvykdavo ponas, vadinamas Mazo (*Masso*) (10). Vargšai ir naivūs žmonės, neturėdami nieko kito jam padovanoti, atgabendavo ir perduodavo vos ne dovanai savo gražiausius vaikus pagarbos, nuolankumo ar draugiškos kaimynystės labui. Sakoma, kad šie geri žmogeliai laikė didele garbe, kad jis jų vaikus draugiškai paimdavo ir į savo šalį nusivesdavo. Kuomet, kaip anksčiau minėta, iš Skandijos čia, pas ulmiganus, atėjo kimbrai (11), jie ulmiganams patarė šitokių dovanų daugiau nebeduoti, kadangi vaikų atidavimas į svetimą šalį amžinam tarnavimui yra pavaldumo ir sunkios vergovės ženklas. Jie turėjo geriau paaukoti savo gyvybes ir garbingai mirti besipriešindami priešams, nei savo kūno vaisius atiduoti tokiai sunkiai vergovei. Šiais ir panašiais žodžiais senieji krašto gyventojai buvo sujaudinti, tad kartu su naujai atvykusiais vieningu noru

ir sutarimu nutarė, kaip apie tai aukščiau buvo parašyta, nepripažinti jokio pono, tik savo dievus, taip pat niekam neduoti jokių dovanų, duoklių ar činšo. Tad praėjo beveik 40 ar daugiau metų, kai jie nedavė jokių dovanų mazovų kunigaikščiams. Mazovai taip pat pamatė, kad ši tauta pastebimai pasitaisė; pastebimai pagausėjo jų gyvulių, žmonių ir maisto, dabar jie turėjo sidabrinų ir auksinių monetų, kasdien darėsi vis sumanesni ir išmintingesni, ne tik dėl maitinimosi, bet ir dėl karo pratybų; taip pat girdėjo, kad jie išsirinko ypatingą valdovą krivį kirvaitį ir jo brolių paskyrė karaliumi, kuris turėjo juos ginti. Todėl norėjo, kad jų kraštas ne tik būtų pavadintas pastoviu vardu pagal jų viešpatį Brutenį, bet ir įsteigtas bei išaukštintas kaip karalystė.

[...]

Mazovai apsvarstė aukščiau išvardintus dalykus ir tai juos paskatino per pasiuntinius pareikalauti iš brutenių sumokėti visą per daug metų iki šiol nesumokėtą jiems priklausantį činšą. Į tai bruteniai jiems atsakė, kad nors Mazovijos viešpačiui, šiam pas juos atvykus, [prūsai] kaip mielam kaimynui, pagal išgales rodydavo visą garbę ir įteikdavo dovanų, bet dėl to jie negali pripažinti esą pavaldiniai, arba turintys kasmetinę pareigą činšą mokėti, kadangi yra laisva tauta, niekam nepavaldi ir neįsipareigojusi tarnauti arba duokles nešti, kaip tik saviems visagaliams dievams ir jų tarnams – tuos dalykus, kuriuos mieli dievai per savo patarnautojus yra atskleidę ir paliepę. Dėl to mazovai turėjo savanoriškai jiems suteiktas dovanas laikyti draugiškumo ženklų. Tačiau jei jie norėtų jas laikyti privalomu činšu ir prievole, jie [prūsai] pageidavo, kad mazovai jiems,

prūsams, grąžintų jų vaikus. Bet jeigu tai neįvyktų, mazovai, kaip nedėkingieji, suteiktų prūsams pagrindą reikalauti sugrąžinti padovanotus vaikus. Todėl jie prašo to iš mazovų, kaip mielų kaimynų, draugiško atsakymo ir paaiškinimo dėl to reikalo.

Tačiau mazovų kunigaikštis Antonijus (*Anthonius*) pagal išgales pasiruošė ir gavo pagalbos iš Roksalonijos, dabar vadinamos Rusija. Jis liepė prūsams paskelbti, kadangi jie nenori mokėti prideramo činšo, jis atvyks su karinėmis pajėgomis pasiimti jo, kartu su anksčiau nesumokėtu. Dėl to jie turį su savo karaliumi apie tai pagalvoti ir greitai jo sulauksią.

Videvutis su paskubomis sutelktomis pajėgomis, skubėdamas kiek galėdamas, išvyko prieš mazovus ligi pat sienos, tikėdamasis, kad jo dievukai suteiks jam daugiau stiprybės jo [šalies] ribose, nei svetimame krašte. Jis taip pat nenorėjo sudaryti įspūdžio, kad pats pradėjęs karą ar dėl savo norų davęs tam priežastį, o veikiau turėjęs su saviškiais iš bėdos priešintis gindamasis ir gelbėdamasis nuo mazovų prievartos. Tačiau netrukus po to atėjo mazovų kunigaikštis Antonijus (*Anthonius*), dar vadinamas Andislavu (*Andislaus*), kartu su Čymbachu (*Ctziembach*), Roksalonijos karaliumi, ir labai galinga kariuomene. Jie susitiko čia mūšiui, ir mūšis tęsėsi ilgą laiką, kol viena pusė nesutiko kitai nusileisti. Tačiau galiausiai prūsai buvo nugalėti dėl priešų gausumo ir ginkluotės nelygybės. Mazovai turėjo daugiausia raitelius. Jie didele dalimi buvo apsiginklavę kardais (*Schebelln*), ilgaus lankais ir [turėjo] daug ilgų strėlių dėkle, panašiai kaip dabar pas totorius. Šie Mazovų kunigaikštystės ir Roksalonijos karaliaus kariuomenėse buvę

šauliai darė didžiausią žalą prūsams, nes jie nieko kito apsigynimui neturėjo, kaip ilgą kuoką su pirmagaliu, pripildytą švino, be to, šešias, aštuonias ar daugiau buožių (*Knudtel*), kurių pirmagaliai taip pat buvo pripildyti švino – jų nešiodavosi tiek, kiek apie save už diržo galėdavo užsikišti. Šiomis buožėmis jie naudojosi apsukriai ir gebėjo labai taikliai svaidyti. Tačiau šauliai su ilgais lankais ir žaibiškomis strėlėmis neprisileido prūsų taip arti, kad šie į juos galėtų svaidyti [buožes] prieš jiems pradendant spausti vienas kitą. Taigi, prūsai beveik arti prie šaulių prieidavo, bet šauliai lengvai savo papročiu išsisukdavo sėdėdami ant žirgų, kol jų nepradėjo spausti užpakalinės eilės ir [pagrindinė] minia.

Tad prūsų karalius Videvutis buvo priverstas bėgti, o mazovai kartu su rusais, plačiai išnaudodami savo laimę, įžengė keletą mylių į Prūsiją. Ką jie rado iš žmonių, ypač jaunuolių, galvijų ir kito turto bei gėrybių, pasiėmė kaip grobį ir išsigabeno su savimi. Taip mazovų kunigaikštis atsiėmė savo nesumokėtą činšą bei su didžiuliu grobiu ir gėrybėmis grįžo į savo kraštą. Tačiau šis pažeminimas ir nuostoliai labai prislėgė Videvučio širdį, jis visą laiką galvojo, kaip atkeršyti mazovams, o dėl patirto pralaimėjimo ir iš jo kilusios žalos jis skundėsi savo broliui kriviui kirvaičiui Bruteniui. Šis ilgai svarstęs, nusprendė (o gal jo dievukai – velniai taip įkvėpė), kad į Rikojotą (*Rickaito*) prie didžiojo ažuolo, į jų dievų šventę, turinti atvykti visa visos tautos aukštuomenė, kas ir buvo klusniai padaryta. Kai Rikojote priešais krivį kirvaitį ir jo vaidilučius pasirodė tauta kartu su savo karaliumi, kilo labai baisi audra su perkūnija ir žaibais. Vargšai apakinti

žmonės nieko kito negalvojo – kaip tik, kad jų visagaliai dievai per Perkūną su kriviui kirvaičiu kalbėjo ir jam maloningą savo valią apreiškė. Tada krivis kirvaitis Brutenis pasinaudojo šia proga, arba, velniai Viešpaties leidimu jam kažką atskleidė, krivis kirvaitis dalyvaujančiam karaliui ir aukštuomenei pareiškė, jog dievai jam įsakė čia esančiam karaliui ir kilmingiesiems pranešti, jog auka, kurią jie dievams atnašavo, buvo jiems maloni, bet dar malonesnis jų vieningas nuolankus paklusnumas, kurį jie parodė savo kriviui kirvaičiui jų vardu nuolankioje tarnystėje. Taip pat dievai laiko neteisinga didelę prievartą ir smurtą, kuriuos mazovai prūsams padarė ir įvykdė. Norėdami atsikeršyti už tai mazovams, jie turėtų vieningai pulti Antonijų ir jo tautą – atkeršyti už pralietą kraują, susigrąžinti patirtą nuostolį, kadangi dievai bus su jais ir suteiks gerą sėkmę, kad jiems visur gerai sektųsi. Po to jiems buvo paduota gerti daug midaus. Keli vaikinai, kuriuos prieš kiek laiko mazovų kunigaikštis ir Rusijos karalius buvo su savimi išsivedę į nelaisvę, pabėgo iš nelaisvės, ir kadangi jie ten buvo išmokyti, kaip elgtis karo veiksmuose ir naudotis savo ginkluote bei ginklais, sugrįžę į Prūsiją, mokė to ir parodė visa tai taip pat ir kitiems. Todėl kilmingieji ypač uoliai tuos menus lavino, kad juos gerai įsisavintų. Ir kadangi malonūs dievai buvo įsakę žygiuoti prieš Mazoviją, be to, pažadėję pagalbą, laimę ir sėkmę, jie apsiginklavo geriausiai kaip galėjo. Paskui patraukė su savo karaliumi Videvučiu į Mazoviją. Juos pasitiko Mazovijos kunigaikštis kartu su rusų karaliumi Čymbachu ir jų žmonėmis. Tačiau mūšis šį kartą baigėsi visai kitaip negu anksčiau. Tad prūsai, kurie prieš tai

buvo sumušti ir bėgo, dabar ne tik nukovė daug mazovų ir rusų, bet ir abu valdovus, tai yra rusų karalių kartu su Mazovijos kunigaikščiu. Ir ne vien mūšyje, bet ir dar daugiau bėgančių – ir rusų, ir mazovų daug tūkstančių pasmaugė. Po laimėto mūšio, kadangi nebuvo jokio pasipriešinimo, prūsai pridarė didelių nuostolių, patraukę skersai išilgai, pagrobė, gaudė ir išsivedė su savimi daug žmonių, gyvulių, aukso, sidabro ir kitokio metalo, drabužių ir ką tik rado. Taigi atsikeršijo vargšams mazovams (kad net gaila) ir sugrįžo vėl į šalį linksmi su gausiu grobiu, dėkodami savo dievams, kurie jiems davė šią didelę ir turtingą pergalę. Kadangi pergalė buvo pasiekta dėl visagalių dievų malonės, kuriems įsakius ir pažadėjus buvo imtasi šio žygio į Mazoviją bei jis sėkmingai atliktas, kaip jie tikėjosi, jie nusprendė išreikšti savo dėkingumą dievams. Ar tai įvyko dėl dievų ir jų krivio kirvaičio įsakymo bei valios, ar tai išplaukė iš jų pačių tikėjimo, negalime žinoti, bet nuo to laiko buvo priimta ir liko amžinu įstatymu bei papročiu tarp jų, kad laimėjus karą, laimikis, kurį parsinešė į namus, buvo padalinamas į keturias lygias dalis: pirmoji dalis būdavo paaukojama arba atiduodama kaip padėkos auka dievams, kurie jiems kare ar žygio metu suteikė gerą sėkmę ir grobiu apdovanojo. Antrasis ketvirtis būdavo perduodamas dievų tarnams – kriviui kirvaičiui ir vaidilučiams, išmeldusiems iš dievų šią pergalę, su prašymu, kad ir ateityje jie taip pat nenustotų visados uoliai melsti jiems dievų, kad jiems visada sektųsi. Trečioji dalis būdavo padalinama tarp pačių karo arba žygio dalyvių. Ketvirtoji dalis būdavo padalinama tarp tų, kurie likdavo namuose ir saugodavo kraštą nuo priešų

užpuolimo, arba pagaliau tiems, kurie buvo geri žygio dalyvių draugai.

[...]

Anksčiau buvo sakyta, kaip prūsų karalius Videvutis su savo kilmingaisiais ir likusia tauta pasiekė didelę pergalę prieš mazovų kunigaikštį ir roksolanų karalių, o paskui perėjo per Mazoviją skersai ir išilgai, ją plėšdamas, žmones, gyvulius ir visus, kas tik jiems po ranka pasitaikė, išsivarydamas ir išsivesdamas, taip viską naikindamas, taip pat gausų laimikį namo parsinešė ir pasidalino. Čamrigas (*Czamrig*), jaunas kunigaikštis, nebežinojo ką daryti, nes roksolanų karalius drauge su jo tėvu ir jų galinga tauta nepajėgė atsilaikyti prieš prūsus ir buvo jų sumušti, šalis visiškai nusiaubta taip, kad jo didelėje ir plačioje šalyje mažai žmonių beliko. Taip pat negalėjo tikėtis pagalbos iš kaimyninių kraštų, kurie galėtų juos išvaduoti. Jis turėjo kiekvieną dieną rūpintis, kad prūsai antrą kartą su gausiomis pajėgomis krašto neužpultų ir kas dar liko arba buvo jų neaplinkyta, arba išvengė jų įniršio, nebūtų visai sunaikinta, išvaryta, kad jėga neužimtų ir neužvaldytų visos jo šalies su pilimis, bokštais bei kitais įtvirtinimais (kadangi prūsai turėjo tiek daug žmonių). Todėl, pasitaręs su savo likusiais kilmingaisiais, nusprendė, kad geriausiai bus sudaryti su prūsais pastovią taiką. Tada Mazovijos kunigaikštis Čamrigas, mūšyje žuvusio Antonijaus sūnus, dėl šio taikos pasiūlymo panoro pats atvykti pas krivį kirvaitį ir karalių Videvutį, kas jam buvo patvirtinta ir leista. Kai jie susitiko, tarp jų buvo sudaryta amžina taika, ir, be to, buvo suteikta didelė malonė, kad kunigaikščiui Čamrigui paprašius leidimo paaukoti dievams ir kriviui kirvaičiui pagal savo papročius, tai jam abu, krivis kirvaitis

ir Videvutis, leido. Tada jis plyname lauke liepė iki nuovargio nuvaryti baltą žirgą ir po to jį gyvą sudegino. Nuo to kilo [paprotyš], kad niekas šalyje negalėjo joti ant balto žirgo, nes jis buvo laikomas aukojimui dievams. O Čamrigas prisiekė pripažinti prūsų dievus savo maloningais dievais.

Taip tarp jų buvo sudaryta taika. Taip pat tarp jų radosi tokia didelė bendrystė, kad vieni kitiems davė savo dukteris [į žmonas], laisvai prekiaavo ir keliavo tarpusavyje. Taip pat prūsai išmoko iš mazovų geriau ir taikliau šaudyti iš lanko, tapo labiau nei anksčiau įgudę ir miklesni karo veiksmuose. Šioji taika ir bendrumas tarp jų tęsėsi daug metų, tačiau kiekvienas turėjo savo kalbą, bendros jiems nebuvo, kiekviena tauta liko prie savo kalbos.

[...]

Kai buvo atliktas Prūsijos žemės padalijimas, kurio metu kiekvienas iš dažnai minėtų karaliaus sūnų gavo savo dalį esant gyvam tėvui, nors tėvas liko aukščiausioju viešpačiu ir karaliumi, ir, kaip nurodo daug kartų minėtas vyskupas Kristijonas, 600 metais po Kristaus gimimo abu dažnai minėti broliai – Brutenis, arba krivis kirvaitis, ir Videvutis, karalius, – sulaukę gilių senatvės, bet būdami tvirti kūnu, nežinia ar nusibodus gyventi, ar, manau, labiau dėl nelemtos velnio apgaulės, ar tam, kad išgarsėtų tautoje, pagal jų įstatymą (12), minėtą anksčiau, jie viešai pasiaukėjo – susidegino savo dievų garbei priešais didįjį ąžuolą, susirinkus paskirtą dieną visiems prūsų krašto kilmingiesiems, Videvučio sūnums, kadangi dar gyvi buvo, ir daugybei žmonių, ir kilmingų, ir kitų. Iš savo namų krivis kirvaitis Brutenis išėjo su savo gražiausiais drabužiais ir papuošalais, bet ne su

tais, su kuriais tarnaudavo dievams ir todėl priklausančiais dievų tarnybos pareigoms, taip pat ir Videvutis – su savo karališka apranga. Tada abu senoliai ėmė tautai skelbti, kad jų maloningi dievai juos pasikvietę į savo šventę bei džiaugsmą, kad ten aname gyvenime su jais gerai gyvensią. O ypač kilmingiesiems nurodė po jų mirties iš savo tarpo išsirinkti kitą karalių, kuris apgintų juos nuo priešų. Taip pat, kad gyventų tarp savęs geroje tvarkoje ir vienybėje; pastoviai bei tvirtai laikytųsi įstatymų, kurie buvo įsteigti su išmanymu ir valia; atsisakytų savo asmeninių polinkių ir tarpusavio vaidų, nes kai nesilaikoma teisingumo ir teisės, negali būti jokios vienybės. O kur nėra vienybės, viskas bus prarasta ir sunaikinta. Dėl to jiems naudinga vienbalsiai išsirinkti karalių, kuris būtų malonus jų maloningiems dievams, tai yra dievus teisingai garbintų, taip pat jiems aukotų ir su tinkama pagarba kriviui kirvaičiui rodytų deramą paklusnumą, laikytų jį ir visus vaidilučius teisingoje garbėje, juos aprūpintų, nes tai labai patiktų ir būtų malonu dievams. Taip pat jie privalo laikytis įvestų įstatymų. Tačiau jei jų karalius ir jie patys dievams pareigų neatliktų – nei rodytų dievams deramos baimės ir pagarbos, nei aukotų ar kitokios privalomos tarnystės nevykdytų, nerodytų pagal rangą kriviui ir vaidilučiams prideramos pagarbos, nepaisytų įstatymų, jų nesilaikytų, bet pagal savo kvailius įsitikinimus vienas prieš kitą spyriotųsi ir elgtųsi savavališkai, laisvai, būtų pasipūtę, ginčytųsi, taigi, nebūtų vieningi tarpusavyje, – visa tai supykintų maloningus dievus, iš to jiems kiltų nelaimės ir pasidėtų visiškai žlugimas.

Panašiai jiems aiškino ir Brutenis, jų

krivis kirvaitis: kad jie maloningų dievų buvo priimti į savo džiaugsmą ir šventę, ir norėjo dabar dėl jų, kad pagerbtų jų dievus, pasiaukoti, iš to jie [dievai] turi palankiai atpažinti jų [abiejų] atsidavimą ir meilę, todėl jie [žmonės] turi tvirtai viltis, kad ten, pas dievus jie [Brutenis ir Videvutis] geriausiai žinos ir mels didžiai nuolankiai už juos [žmones], o [šie] privalo vienas kitą mylėti ir draugiškai vienas kitam padėti, neapleisti vienas kito varge, bet tvirtai vienas kito laikytis ir bijoti visų dievų, su pagarba krivių ir jo vaidilučių vertinti – tinkamai elgtis, juos gerai aprūpinti, tada iš to dievai pažinsią jų meilę, baimę ir pagarbą jiems. Taip pat privalu nustatytų dievų įstatymų stropiai ir ištikimai laikytis, idant šie nesupyktų, nes tada šie juos ir apleistų bei atsisakytų saugoti nuo nelaimių. Todėl jie turi tarpusavyje iš savo giminės išsirinkti karalių, kuris juos galėtų ištikimai su dievų pagalba nuo priešų saugoti ir apginti, kaip iki šiol būdavo. Panašiai ir vaidilučiai turėtų išrinkti ir krivių kirvaitį, kuris turės vykdyti pareigas ir tarnybą maloningiems dievams, o jam tada ir karalius, kurį jie išrinktų, turėtų paklusti vietoj dievų, kad visagaliai dievai jam būtų maloningi, jo valdžiai ir veiklai panorėtų suteikti laimę. Po tokio išpėjimo abu senoliai palaimino tautą, draugiškai apsikabino ir pasibučiavo. Tada susiėmę už rankų, giedodami nuėjo prie parengtos malkų krūvos, sukrautos priešais didįjį, arba šventąjį, ažuolą iš tos pusės, kur stovėjo Perkūno atvaizdas, liepė užkurti malkas ir taip ten sudegė. Tauta, tai matydama, ėmė iš pagarbos labai verksti, kad jų krivis su karaliumi jų akivaizdoje dievų garbei pasiaukuoja ir visiškai sava-noriškai gyvi susidegino. Tuo momentu,

kol dar malkos, kuriose buvo abu broliai, tebedegė, o dalyvavę žmonės verkė, pakilo, Dievui leidus, audra su žaibais ir perkūnija (be abejo, dėl velnio apgavystės paruošta), todėl vargšai suvedžioti bei apakinti žmonės buvo visiškai apstulbinti ir nieko kito negalvojo, kaip tik tai, jog visagaliai dievai per dievą Perkūną kalba ir abu sudegusius senuosius brolius – Brutenį ir Videvutį – savo džiaugsmu ir šventėje sutinka, kaip vargšai abu broliai, suvedžioti per velnio apgavystę, susirinkusią liaudį buvo išmokę. Taigi iš to poelgio matome ir patiriame, kaip galingai velnias pagal savo išdykumą, tarsi grandinėse savuosius veda į visokias ydas, kur tik jis nori juos nuvesti.

Po to turėjo kilmingieji balsavimo arba rinkimų būdu vienbalsiai karalių išrinkti. Tačiau kuo daugiau jie apie tai kalbėjo, juo labiau trūko tarp jų vienybės, todėl rinkimus atidėjo ir daugiau niekada karalius jų tarpe nebebuvo išrinktas ir nebevaldė. Tačiau jie palaikė gerą taiką su kaimynais ir buvo su visais draugiški, ypač su mazovais, iki to laiko, kol šie savo netikėjime irgi mel-dėsi [jų] dievukams. O kas paskui nutiko, kad Mazovija nebebuvo atskira šalis, bet prisijungė prie Lenkijos, bus papasakota vėliau (13).

Vyriausieji vaidilučiai, rinkdami naująjį krivių kirvaitį, taip pat nebuvo vieningi. Mat vieni sakė, kad visagaliai dievai kriviu kirvaičiu pašaukė būti Brutenį, Nadro (*Nadro*) žmonos brolių, kurį ir kunigaikštis Nadras drauge su kitais kriviu kirvaičiu buvo priėmęs. Tačiau kai kurie vaidilučiai tai neigė sakydami, jog šventieji dievai kriviu kirvaičiu pašaukė ne jį, bet *Apeles*, Litpo (*Litpho*) žmonos brolių. Dėl šio vaidilučių nesutarimo ir nevieningumo kilo ginčas

ir nesantaika tarp abiejų brolių – Litpo ir Nadro (14). Nes kiekvienas stojo už savo žmonos brolių ir nė vienas nenorėjo nusi-
leisti kitam. Iš to atsirado didelis apmaudas, pavydas ir neapykanta ne tik tarp jų, bet ir tarp jų žmonių, todėl, tuo metu, kai Litpo tarnai susidūrė su juo [Nadru], smarkiai puolė jį ir jo žmones, ketindami jį suimti arba nužudyti. Kai Nadras suprato, kad buvo per silpnas savo brolio tarnams, jis su savo žirgu puolė į Bugo (*Buck*) upę, tikėdamasis perplaukti ją ir taip išvengti pavojaus, tačiau nelaimė lėmė taip, kad jis toje pačioje upėje pražuvo ir nuskendo. To pasekmė buvo, kad Litpas per visą savo gyvenimą negalėjo atvykti į Rikojotą prie švento didžiojo ažuolo, kuriame buvo dievukų atvaizdai. Ar tai nutiko dievų sprendimu ir patvarkymu, ar dėl to, kad Nadro vaikai ir tarnai jo nekentė, nėra žinoma. Tačiau išsiskyrimas baigėsi tuo, kad Litpas savo krašte įrėngė ypatingą aukojimo vietą, taip pat išrinko atskirą krivį, kuriam ir savo vaidilučius paskyrė, visais atžvilgiais panašiai kaip tai buvo daroma Rikojote. Tačiau kadangi dievukų atvaizdai buvo ne pas juos jų žemėje, bet Rikojote, šventajame ažuole, jie visada siųsdavo svarbiausias aukas per savo krivį iš Mažosios Lietuvos (*Klein Lit-tauen*) į Rikojotą, kad jos ten būtų paaukotos dievams. O kad atskirtų, lietuviai savo vyriausiąją dvasininką vadino kriviu, o tą, kuris Rikojote, – kriviu kirvaičiu. Taigi tų, kurie buvo Rikojote, valdžia išliko irgi tokia didelė, kad kai jis vieną iš savo vaidilučių tik su savo lazda išsiųsdavo pas ką nors, didelį ar mažą, Lietuvoje, Kurše, Žemaitijoje ar Livonijoje, tas būdavo priimamas kuo garbingiausiai, išklausomas ir gerbiamas, o jo įsakymai vykdomi niekaip kitaip, nei

pas mus Popiežiaus legato ir įgaliotinio, ir ką šie Popiežiaus vardu atlikdavo, būdavo priimta ir tvirtai laikomasi (15).

[...]

[Krivio] susideginimo būdas būdavo beveik toks pats, kaip aukščiau aprašytas Brutenio ir Videvučio. Tai buvo jo pareiga, kai jis būdavo senas, silpnas arba sergantis, ar jis norėjo susideginti, ar ne. Kai dievų garbei norėdavo tai padaryti, liepdavo sukviesti tautą, kad ateitų į didelę šventę arba ugnį (orig. *dass sie zum grossen Fest oder Feuer kommen wollten*). Tada vaidilučiai sukraudavo didelę krūvą erškėčių krūmų ir naujų šiaudų. Padedamas vaidilučių, jis čia užlipdavo. Nuo šios krūvos sakydavo tautai ilgą pamokslą, mokydavo pamaldaus dievų garbinimo, išpėdavo dėl dalykų, kuriuos jis laikė reikalingais. Pagaliau klausdavo per vaidilučius, ar jiems gaila, kad jie nusidėjo prieš maloningus dievus ir neparodė jiems tinkamos pagarbos iš širdies ir tikro atsidavimo. Į tai susirinkusi tauta atsakydavo skardžiu balsu ir šaukdavo „taip“. Tada krivis kirvaitis tardavo: „Kad ne būtumėte už tai nubausti, šiandien už jus pasiaukosiu mūsų dievams ir visada kalbėsiu už jus geriausiai“. Po to jis paimdavo liepsnos iš laužo, nuolatos degusio priešais didįjį ažuolą, ją uždegdavo šiaudus bei erškėčius aplink save ir taip savanoriškai susidegindavo. Toks buvo nuolatinis krivių kirvaičių paprotys, jie patys norėję šitaip susideginti savo dievų garbei prie šventojo ažuolo (16). Aš čia dar kartą aprašiau deginimo būdą, nes jis kai kuriais dalykais skiriasi nuo pirmojo, kur su giesmėmis ir kitomis aplinkybėmis įžengiama į ugnį. Tačiau paprastai po to, kai krivis kirvaitis pats susidegindavo, apie jį atmintis ilgiau

išlikdavo, negu apie nesusideginusį. Taigi velnias visada sugalvodavo ką nors naujo ir nepasitenkindavo pirmuoju veiksmu, bet vedė ir stūmė juos vis giliau ir daugiau, kad jie nusidėtų prieš Dievą.

Paaiškinimai

(1) *Krivis kirvaitis* (orig. *Kriue Kirwaito*) – pagal rašytinius šaltinius tai senovės prūsų religijos terminas, reiškiantis vyriausiąjį žynį. Bet kalbininko Kazimiero Būgos teigimu, žodis „krivis“ (*Criwe*) vartotas vienoje Prūsijos vietoje – Nadruvoje, todėl jį šitaip užrašė savo kronikoje Petras Dusburgietis, o „kirvaitis“ – Tolkemityje ir jo apylinkėse, kur gyveno, jį užfiksavęs Simonas Grunau. Remdamasis Petru Dusburgiečiu Simonas Grunau prijungė šio vartotą žodį prie savo žinotojo t. y. „krivį“ prie „kirvaičio“, taip padarydamas dvigubą terminą – „krivis kirvaitis“ (*crive kirwaito*). Nors *Kronikos* pradžioje S. Grunau pažymi *criwen adir kyrwaidens* (liet. „krivio arba kirvaičio“) parodydamas, jog tai yra atskiri žodžiai „krivis“ ir „kirvaitis“, reiškiantys tą patį¹⁶. Vėliau tekste visgi jis rašo tą dvigubą žodžių junginį arba tik antrąjį žodį – kirvaitis. Tuo tarpu Lukas Davidas dažniausiai įvardindamas prūsų vyriausiąjį žynį vartoja minimą dvigubą terminą, rečiau vietoj jo žodį „kirvaitis“ arba tik – „krivis“. Gintaras Beresnevičius apibūdinamas vyriausią prūsų žynį pagal S. Grunau, jo vartotą žodžių junginį,

lietuviškai rašo „krivis kirvaitis“¹⁷. Taip pat ir mes jį įvardiname šia forma versdami tekstą iš Luko Davido *Kronikos*.

Vokiečių kronikose užrašytą pasakojimą apie senovės prūsų lyderius – brolius prūsų valdovą ir karo vadą kronikoje vadinamą karaliumi Videvutį (*Widewutte*, *Widewutto*, *Widowuti* bei pan.) ir vyriausiąjį žynį Brutenį (*Brutenen*), – bandė perprasti ne viena tyrėjų karta. Legendą yra aptaręs Norbertas Vėlius¹⁸. Jo sudarytame baltų religijos ir mitologijos sąvade pastebėta, kad prūsų karaliaus Videvučio (*Vaidevučio*, *Vydevučio*) vardo etimologija pagal Kazimierą Būgą siektina su prūsų kalbos žodžiu *videvis* – *žinąs* prasme. Tai esąs bendrinis, bet ne tikrinis vardas. Kazimiero Jauniaus požiūriu, jis reiškia tą patį, ką ir lotyniškai *pius* – doras, pamaldus¹⁹. Spėjama, kad Brutenio vardas galėjęs būti išgalvotas vėlyvuose metraščiuose²⁰. Vyriausiojo prūsų žynio pareigybė kronikoje pavadinama keliomis formomis: *Kriue Kirwaito*, *Kriuo Kriwaito* ir pan.

Juozo Jurginio manymu, legendos pradininkas esąs Erazmas Stella (? – 1521), išleidęs keletą darbų apie senovės prūsus. Stellos pasakojimu rėmėsi vėlesni autoriai kaip Simonas Grunau ir Lucas Davidas. Nors pastarieji teigia, jog legendą išskaitę pirmojo prūsų vyskupo Kristijono knygoje. Videvučio ir Brutenio siužeto religinę prasmę nagrinėjusio Gintaro Beresnevičiaus manymu, šis iš prūsų gyvosios tradicijos perimtas pasakojimas atspindi archajiniais

16 Būga, K. *Rinkiniai raštai*, t. 1. Sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 173, 175; Usačiovaitė, E. *Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 47.

17 Beresnevičius, Gintaras. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 100.

18 Simonas Grunau XV a. II pusė–apie 1530–1531, *BRMŠ*, t. 2, p. 41.

19 Ten pat, p. 24.

20 Jurginis, J. *Legendos apie lietuvių kilmę*, p. 103.

laikais įvykusią baltų religijų reformą²¹. Taip pat, jo požiūriu, legenda rodo, kad senovėje prūsų valdymas buvęs teokratinis, kai valdo religinis lyderis, o jam paklūsta visi, neišskiriant šalies valdovo ir karo vado.

(2) Šventojo ąžuolo pavaizdavimas yra reikšmingas simboline prasme. Daug pirmą kartą stadijoje gyvenusių pasaulio tautų teikė sakralumą atskiriems medžiams. Dažnoje senojoje religinėje tradicijoje, ilgaamžiam jos paveldė figūruoja šventais laikyti medžiai. Tikėta, kad medis būdamas iškilia gamtos apraiška įkūnija paslaptingas galias. Kaip reguliariai atgimstantis, augantis jis siejasi su Žeme motina, iš kurios išauga ir su dangumi bei jo šviesuliais, į kuriuos jo šakos stiebiasi bei remiasi, tad apjungia skirtingus pasaulio lygmenis, dėl to medis buvo laikomas nuolat atsinaujinančiu gyvybės ir kosmoso simboliu; o dėl kamieno vertikalumo įsivaizduotas pasaulio ašimi. Dar Antikos laikais Gajus Plinijus Secundus, gyvenęs 27–79 m. e. m., romėnų autorius, rašęs apie gamtą, savo veikale *Naturalis Historia* (liet. „Gamtos istorija“) pažymėjo, kad medžiai buvo žmogaus pirmosios šventovės: po medžiu atlikdavo apeigas, aukodavo. Įvairiose religinėse tradicijose tai buvo nevienodi medžiai, pavyzdžiui, sikomoras Egipte, persikas Senovės Kinijoje, granatmedis Senovės Izraelyje, šumerų pasaulyje gyvybės medžiu laikytas augmenijos dievas Dumuzi (ar Tumuzas); keltai garbino ąžuolą, sėdami jį su perkūnijos dievu. Taip pat ąžuolas buvo skirtas audros dievui ir kitose tradicijose – senovės graikų, skandinavų, slavų.

Dėl aukščio, kietos medienos ir dėl to, kad atlaiko perkūniją, jis įkūnijo ypatingą jėgą. Gamtoje būta įvairių ąžuolo rūšių, pavyzdžiui, Viduržemio jūros pakrantėse paplitęs taip vadinamas Žaliasis ąžuolas (*Ilex*) – su visada žaliuojančiais lapais, jo vaisiai būdavo valgomi²². Tad šventvietė po ąžuolu Prūsijoje senovėje tikėtina, kadangi šitaip dievus garbinti buvo elementaru, ką rodo kitų senųjų tautų kontekstas.

Istoriniai šaltiniai pažymi, kad Prūsijoje ir vėlesniais laikais augo išskirtinio dydžio ąžuolai. Pasak Petro Dusburgiečio, kryžiuočiai 1231 m. pradėję karą prieš prūsus, iš Mazovijos persikėlę per Vyslą į Kulmo žemę, išvydo milžinišką ąžuolą, kuriame įrengė Torunės pilį²³. Dar XVI a. Prūsijoje buvo išlikusių didelių ąžuolų, sakralios prasmės jau neturėjusių. Pvz., prie Vėluvos netoli Priegliaus upės buvęs tuščiaviduris ąžuolas ir toks erdvus, kad ant žirgo įjojęs į jo ertmę žmogus, galėjo čia pasisukinėti, pasimankštinti²⁴. Tai leidžia manyti, kad imponantiškos išvaizdos ąžuolas senovėje prūsų religiniame centre augti galėjo.

(3) *Der Klaffter*, išvertus į lietuvių kalbą žodis turi dvi reikšmes: 1) sieksnis – maždaug 1,90 cm ilgio matas, 2) kubinis sieksnis – maždaug 3 kubiniai metrai. Taigi, 1, 90 x 6 (padauginti sieksnį iš jo tekste nurodyto skaičiaus), ąžuolo plotis gaunamas apie

22 Kopaliński, W. *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna, s. 71–75; Cooper J.C. *Lexikon alter Symbole*. Leipzig. VEB E. A. Seemann Verlag, 1986, s. 18–23.

23 Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*. Vertė Leonas Valkūnas, parengė ir paaiškinimus parašė Romas Batūra. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 63.

24 Usačiovaitė, E. Kristupas Hartknochas apie prūsų religiją, *Senovės baltų kultūra: Tai, kas išlieka*. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 54.

21 Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*, p. 79–90.

12 m. Toliau: 3 × 6 m, ąžuolo tūris – 18 kv. metrų. Simonas Grunau nurodo skirtingą – 6 uolekčių matą.

(4) Rikojotas (*Rickaito*) arba Romovė (*Romaue*) – prūsų religinis centras. Dviem skirtingais vardais, pasak Kazimiero Būgos, nusakoma viena ir ta pati šventvietė²⁵, kurios lokalizaciją stengėsi nustatyti istorikai, pateikdami argumentus, jog tai būta Varmės, Notangos arba Sembos žemėse. Nors Petras Dusburgietis (XIII–XIV a.) savo parašytoje istorijoje „Prūsijos žemės kronika“ nurodė, jog šventvietė (*Romow*) buvo Nadruvoje²⁶. Geografiniai pavadinimai, pavyzdžiui, upelis Romonė, vietovardis *Romanuppen* ir daugelis kitų, leidžia manyti ją buvus prie Auksinės upės piliakalnyje Auktuolyčių pilies vietoje, nes kai kurios baltų šventvietės būdavo įtvirtintos kaip pilys²⁷.

(5) *dievų ir jų buveinės pašventinimui susirinko didžiulė minia žmonių*. Pateiktas aprašymas rodo Romovės religinio centro įsteigimą, įvykusį tautos susirinkimo metu. Ritualizuotą vyksmą sudarė kelios dalys: išstatymas prie ąžuolo dievų stabų (*Patrimpo*, *Patulo* ir *Perkūno*), juos išrikiuojant aukštai, kad gerai matytųsi iš tolo. Bet – nevienodame aukštyje: *Patrimpas* ir *Perkūnas* stovėjo aukščiau, pirmajam žvelgiant į antrąjį, *Patulas* žemiau už juos. Valdovo *Videvučio* kalba, raginanti susirinkusius būti paklusniais dievams ir jų vyriausiajam žyniui – kriviui kirvaičiui, tinkamai aukoti, nes to nedarant kraštą ištiksiančios nelaimės. Paskui viešai atliktas Romovės

ąžuolo išmatavimas paskirstant į tris lygias dalis ir kiekvienoje dalyje atskiros angos padarymas, tuo užsiėmė žemesnieji žyniai (vaidilučiai). Įtaisius medyje angas tarsi langus, krivis kirvaitis pagarbiai perkėlė į ąžuolą dievų stabų trejetą, kiekvienam dievui ąžuolo papėdėje padėjo po nuolatinį atributą ir paaukojo auką. Atskiros apeigos detaliau kronikoje neaprašytos, tik autoriaus pažymėta, jog ilgai užtruko, šventę nutraukė atėjęs vakaras ir krivio kirvaičio prašymas žmonių likti nakčiai iki kitos dienos ryto, nes per žynį turėsįs jiems ateiti dievų pranešimas. Naktį per audrą griau-džiant ir žaibuojant įvyko tarsi šventietės patvirtinimas iš dievų pusės. Vyriausiasis žynys kitą rytą visai tautai nuo pakylės dievų valią paskelbė: apie religinį centrą ir kultą jame, šventietės pavadinimą *Rikojotu*, šalies pavadinimą – *Brutėnija* pagal vyriausiojo žynio *Brutenio* vardą. Galima patebėti, kad pirmuosiuose tarptautiniuose rašytiniuose šaltiniuose – IX a. etnonimas *prūsai* yra vadinamas *Bruzi*, *Bruteri*²⁸.

Lyginant Luko Davido „Prūsijos kronikoje“ Rikojoto / Romovės šventietės įsteigimo aprašymą su Simono Grunau „Prūsijos kronikos“²⁹ žiniomis apie tai, matyti, kad Grunau veikale tokio ištisinio įsteigimo pasakojimo nėra, kai kurie epizodai paminėti trumpai ir išskaidyti atskiruose S. Grunau knygos skyriuose, kaip, pvz., ąžuolo ypatingų savybių, trijų dievų išvaizdos, funkcijų bei atributikos nusakymas, vyriausiojo žynio su dievais kalbėjimas

25 Būga, K. *Rinkiniai raštai*. T. 1, p. 175.

26 Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, p. 75.

27 Ten pat, p. 79–81.

28 *Mažosios Lietuvos enciklopedinis žodynas*. Vyr. redaktorius Vaclovas Bagdonavičius ir kiti. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas (JAV, Kanada), Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (Lietuva), 2015, p. 37.

29 *Simon Grunau's Preussische Chronik*, Bd. 1, S. 63–65.

griaudžiant ir žaibuojant, o paskui kreipimasis į žmones skelbiant jiems įsakymus dievų vardu. Nėra pažymėta, kad tautos susirinkimas tęsėsi ne tik dieną, bet ir kitą rytą, nerašoma apie dievų stabų išstatymą įvairiame aukštyje prie ažuolo, paskui ažuolo išmatavimas ir ertmių padarymas jame, iškilmingas stabų įkėlimas į ažuolą, atliekant kiekvienam dievui skirtą aukojimą.

(6) iš *Skandijos salos*. Turima omenyje Gotlando salą, kuri dar vadinta *Cymbria*. Pagal legendą, iš jos gotai išvijo kimbrus, kurie atsikraustė į prūsų žemes. Kimbrais atvykėliai bus vadinami L. Davido kronikos tekste vėliau.

(7) *ulmiganai*. L. Davidas taip vadina prūsų protėvius, o jų gyvenamą teritoriją – Ulmiganiją. Tačiau faktais tai nepagrindžiama. Pirmasis Prūsijos teritoriją *Ulmerigia* įvardijo Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464), remdamasis VI a. gotų kilmės istoriku Jordanu, rašiusiu apie ulmerugorų (*ulmerugorum*) gentį, gyvenusią prie vandenyno. Vėliau Erazmas Stella sekdamas Piccolominiu šalies pavadinimą transformavo į *Hulmigeria*, o gyventojus pavadino *hulmigerii*³⁰. Tai pakartojo „Sūduvių knygelės“ autorius. Tuo tarpu Simonas Grunau Senovės Prūsiją įvardijo *Ulmigania* ir kitomis panašiomis atmainomis. Kalbininkas Rolandas Kregždys analizuodamas germanišką žodžio sandarą, nustatė, kad Jordanas rašydamas apie ulmerugorų gentį apibūdino Šiaurės germanų Norvegijos salų gyventojus *rūgus*. Tad senovės prūsų protėviai rašytiniuose šaltiniuose be pagrindo

vadinami ulmiganais, o jų teritorija – Ulmiganija³¹.

(8) E. A. Hennigas pastebi, kad šie žodžiai prūsų kalba turėtų skambėti taip: *Deews Perkuno abgehle nus*³² lietuviškai reiškia – „Dieve, Perkūne, gelbėk mus“.

(9) *Kristijonas* (? – 1244 ar 1255) pirmasis prūsų vyskupas³³, pasak Simono Grunau ir Luko Davido, parašęs jų skaitytą veikalą apie senovės prūsus „*Liber filiorum Belial cum suis superstitionibus*“ (liet. „Knyga apie Belialo vaikus ir jų prietarus“). XIX a. Prūsijos istorikas Johannesas Voigtas tvirtina radęs tos knygos fragmentą Luko Davido palikime tarp užrašų ir jį pateikia savo parašytoje „Senosios Prūsijos istorijoje“³⁴.

Pirmasis prūsų vyskupas Kristijonas savo ruožtu rėmėsi dar ankstesniu Dyvonio (*Diwoynis, Dywonis*) kelionių dienoraščiu, parašytu daugiau nei prieš tūkstantį metų – 110 mūsų eros metais, kurį buvo gavęs iš Mazovijos Plocko klebono Jaroslavo. Dyvonis Romos imperatoriaus Oktaviano laikais iš Bitinijos miesto Salura atkeliavo į Šiaurę tam, kad išaiškintų, kaip šalčio sąlygomis žmonės gyvena Vėžio ženklo septintojo dangaus rato pabaigoje ir aštuntajame rate. Palydovų lydimas Dyvonis atvyko per daugelį šalių ir plaukdamas vandenimis pasiekė prūsų kraštą, kuris tuomet dar pastovaus vardo neturėjo. Šios kelionės

31 Kregždys, R. *Baltų mitologijų etimologijos žodynas*, t. 2: *Sūduvių knygelė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020, p. 204–205.

32 *Preussische Chronik von*. M. Lucas David, S. 9, 35.

33 Gudavičius, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 48 ir kt.

34 Voigt, J. *Geschichte Preussens...*, Bd. 1, S. 621.

30 Ten pat, p. 58; *BRMŠ*, t. 2, p. 13.

įspūdžius Dyvonis graikiškomis raidėmis rusų kalba aprašė knygoje. Joje papasakojo apie archajinius laikus, prūsų gyvenimo būdą priešistorės stadijoje, kai nebuvo namų, kaimų nei miestų, nežinota dievų, garbinta tik saulė ir mėnulis. Rašo, kad jo ekspedicijos dalyviai susirgo ir numirė. Šia knyga pasinaudojęs Kristijonas, pažymėjo, kad ir pats Dyvonis į Bitiniją nesugrįžo, bet mirė keliaudamas Plocke, todėl paliko čia parašytą savo veikalą – kelionės į Prūsus dienoraštį.

Savo veikale Lucas Davidas nurodo ir vyskupo biografijos duomenis³⁵. Kristijonas buvo vokiečių kilmės, gimęs Freienwalde, Pomeranijoje, (ankstesnėje Pamedėje, buvusioje Prūsų žemėje) iš mažumės stropiai mokėsi, jaunystėje tapo vienuoliu, įstojo į šv. Burcharto ordiną, vėliau priklausė Kolwico vienuolynui Neumarke, Pomeranijoje, galop – Olivos vienuolynui Dancige. Mokėjo lotynų, lenkų ir prūsų kalbas. Popiežius Inocentas III paskyrė jį vyskupu Prūsijos žemių evangelizavimui. Ilgą laiką Kristijonas praleido prūsų nelaisvėje, dėl to, pagal istorikų prielaidą, galėjo turėti autentiškų žinių apie prūsų religiją. Tačiau, kaip minėta, dėl Kristijono kronikos autentiškumo yra abejonių.

(10) *ponas Mazo*. Kaip teigiama tekste, istoriją apie prūsų ginčą su kaimynais mazovais, Kristijonas perėmęs iš Dyvonio kelionės aprašymo, taigi tai siekia prūsų priešistoriją. Luko Davido aprašymas skiriasi nuo Simono Grunau kronikos. Pagal šią, kimbrai norėdami atsispirti prieš mazovus, kurių pavaldume buvo čionykščiai ulmiganai, mokėdavę mazovams kasmetinę

duoklę, nusprendė turėti savo valdovą, išsirinko karalių Videvutį, o vyriausiuoju žyniu – Brutenį. Vardas *Mazo*, pasak istoriko Ernsto Abrahamo Hennigo, galbūt yra metafora senųjų mazovų kunigaikščių, valdžiusių Mazovijos kraštą. Pastebėtina, kad vėlesniais amžiais mazovai išsiplėtė prūsų ir galindų žemių sąskaita, kai šiuos baltus XIII a. išnaikino Kryžiuočių ordinas. Istorijai bėgant, mazovai imti vadinti mozūrais. Šiandien Mozūrija priklauso Lenkijai.

(11) *Kimbrai* – šiaurės germanų gentys, III–II a. p. Kr. gyvenusios Jutlandijos pusiasalyje. Dalis jų vėliau keliavo į pietus, puolė Romos nukariautas žemes³⁶. Pagal legendinę Prūsijos istorijos dalį, kai kurie kimbrai su savo vadais Bruteniu ir Videvutiu apsistojo prūsų žemėse.

(12) Senovės prūsai gyvenimo tvarką buvo suregulavę įstatymais. Tad paminėdamas įstatymą, autorius turi omenyje prūsų teisyno septintąjį punktą apie religinį pasiaukojimą susideginant: „Jei kas nors, būdamas sveiko kūno ir proto, švenčiausiųjų dievų garbei norės paaukoti ir gyvą sudeginti save patį, savo vaiką ar samdinius, tai turi būti jam leidžiama, jokių būdu nesipriešinama ir netrukdoma. Kadangi, mes sakome, kad per ugnį tokie yra pašventinami tampa palaimintais, per tai vertais su dievais džiaugtis ir gerai gyventi“³⁷. Prūsų įstatymai, kaip pažymima kronikoje, 523 m. buvę įvesti dievų nurodymu. Apie juos rašo ne tik Lukas Davidas, bet ir Simonas Grunau³⁸.

³⁶ BRMŠ, t. 2, p. 316.

³⁷ *Preussische Chronik von M. Lucas David*, S. 22.

³⁸ *Simon Grunau's Preussische Chronik*. S. 63–65; BRMŠ. T. 2, p. 54–55; 92–93.

³⁵ Ten pat, p. 9.

Abu variantai skiriasi įstatymų skaičiumi. Simono Grunau kronikoje yra 13 įstatymų punktų, Luko Davido kronikoje jų – 17.

(13) Pagal Simoną Grunau, Mazovija prie Lenkijos prisijungė 1113 m., kai jų kunigaikštis *Ziemomislaus* ėmė valdyti Lenkiją³⁹.

(14) Simonas Grunau skirtingai nuo Luco Davido nepasakoja apie tai, kad po brolių Videvučio ir Brutenio pasiaukojimo, atsirado keblumų prūsams išsirinkti vyriausiąjį žynį. Jis teigia priešingai, pagal S. Grunau, kai buvo išrinktas naujas vyriausiasis žynys – Brudonas, kurį palaimino Videvutis ir Brutenis, tik tada susidegino senasis, t. y. Brutenis, su savo broliu karaliumi Videvučiu⁴⁰. Ir įpėdinio vardas skiriasi – yra nebe *Brutenis*, bet *Brudonas*.

(15) Apie prūsų Romovės žynio lyginimą su popiežiumi, rodomą pagarbą jam ir jo pasiuntiniui rašė Petras Dusburgietis „Prūsijos žemės kronikoje“: „ten gyveno žmogus, vadinamas kriviu, kurį gerbė kaip popiežių, nes kaip valdovas popiežius valdo visuotinę tikinčiųjų bažnyčią, taip ir jo valiai bei potvarkiui pakluso ne tik minėtosios gentys, bet ir lietuviai, ir kitos tautos, gyvenusios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys su jo krivule ar koku kitu žinomu ženklų keliaudamas per šių netikėlių žemes, susilaukdavo didžios pagarbos iš kunigaikščių, kilmingųjų bei prastuomenės“⁴¹. Šia vieta rėmėsi Lucas Davidas.

39 Ten pat, p. 80.

40 Ten pat, p. 79.

41 Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, p. 75–76..

(16) Garsus anglų etnologas Džeimsas Džordžas Frazeris, parašęs daugiatomį veikalą *The golden Bough*, 1923 (liet. *Auksinė šaka*) įtraukė šiuos duomenis apie senovės prūsų vyriausiojo žynio susideginimą į savo teoriją apie įvairių pasaulio tautų archajinę sampratą, jog nuo genties vado, nuo jo fizinės būklės, sveikatos priklauso genties gerovė. Siekiant išlaikyti bei užtikrinti tolimesnį klestėjimą, valdovui susirgus ar nusenęs, kai jis nebegalėjo atlikti sakraliųjų funkcijų, turėjo nusizudyti. Pagrįsdamas mintį, Frazeris tarp daugybės surinktų tos rūšies papročių iš archajinėje sanklodoje gyvenusių tautų įjungia prūsų vyriausiojo žynio susideginimą, rašydamas: „Senovės Prūsijos gyventojai savo aukščiausiu valdovu laikė žmogų, juos valdžiusį dievo vardu ir turėjusį titulą „dievo burna“. Kai šis valdovas susirgdavo ir nusendavo, jam supildavo kalvą iš krūmų šakų ir šiaudų. Tuomet valdovas, jeigu jis brangino savo gerą vardą, ten užlipdavo ir pasakydavo ilgą pamokslą, kuriuo ragindavo tautą gerbti dievus ir pažadėdavo užtarti. Tada jis uždegdavo laužą nuodėgulių, paimtu iš amžinosios ugnies, besikūrenusios priešais šventąjį ažuolą ir išnykdavo ugnies liepsnose“⁴².

Ištraukas Luco Davido kronikos „Preussische Chronik von M. Lucas David“ p. 25–40, 42–47, 51–53, 76–80, 85–86 į lietuvių iš vokiečių kalbos išvertė ELVYRA USAČIOVAITĖ, ji taip pat parašė įvadą ir paaiškinimus⁴³.

42 Фрезер, Д. Д. *Золотая ветвь*. Москва: Издательство политической литературы, 1983, с. 261–262.

43 Dėkojame dr. Tomui Baranauskui už mokslinį redagavimą, spaudai rengiant išverstas ištraukas *Preussische Chronik von M. Lucas David*.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Arnold, U. *Studien zur preussischen Historiographie des 16. Jahrhunderts*. Bonn, 1967.

Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995.

Beresnevičius, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

Būga, K. *Rinktiniai raštai*, t. 1. Sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valtysbinė politinės ir grožinės literatūros leidykla, 1958.

Cooper J. C. *Lexikon alter Symbole*. Leipzig. VEB. A. Seemann Verlag, 1986.

Daniłowicz, I. *Wia-domość o właściwych litewskich latopisach*. *Maciej Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, t. 1. Warszawa: Wydanie nowe [...] pomnożone przedrukem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań. Wyd. Mikołaj Malinowski, t. 1. Warszawa, 1846.

Gudavičius, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius: Mokslo, 1989.

Yčas, J. *Simono Grunau, XVI a. kronisto, reikalu*. Kaunas, 1922.

Jurginis, J. *Legendos apie lietuvių kilmę*. Vilnius: Vaga, 1971.

Kopaliński, W. *Słownik symboli*. Warszawa: Wydza Powszechna, 1990.

Kregždys, R. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*, t. 2: *Sūdūvių knygelė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020.

Mažosios Lietuvos enciklopedinis žodynas. Vyr. redaktorius Vaclovas Bagdonavičius ir kiti. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas (JAV, Kanada), Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (Lietuva), 2015.

Preussische Chronik von M. Lucas David, Bd. 1, hrsg. von D. Ernst Hennig. Königsberg, bei Georg Karl Haberland, 1812.

Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Vertė Leonas Valkūnas, parengė ir paaikškinimus parašė Romas Batūra. Vilnius: Versus Aureus, 2005.

Rėza, L. *Prutena*. Sud. Liucija Citavičiūtė, vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.

Simon Grunau's Preussische Chronik. Bd. 1, hrsg. von Max Perlbach. In Auftrage des Vereins für die Geschichte der

Provinz Preussen. Leipzig: Verlag von Duncken und Humboldt, 1876.

Töppen, M. *Geschichte des Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz*. Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz, 1855.

Usačiovaitė, E. *Augimo samprata senojoje Lietuvių kultūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2005.

Usačiovaitė, E. Kristupas Hartknochas apie prūsų religiją. *Senovės baltų kultūra: Tai, kas išlieka*. Vilnius: Kronta, 2009, p. 39–64.

Voigt, J. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1. *Die Zeit des Heidentums*. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger, 1827.

Фрезер, Д. Д. *Золотая ветвь*. Москва: Издательство политической литературы, 1983.